

**"BALALAYKADAN SIMFONIYAĞA SHEKEM: RUS XALÍQ
ORKESTRINIŇ RAWAJLANÍWÍ"**

*Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı "Xalıq sazları"(girjek qobız bas) qánigeligi 4-kurs studenti **Kılıchbaeva Parmana***

Annotaciya: *Maqala rus xalıq saz-ásbapları orkestriniŇ tariyxı hám rawajlanıwına baǵıshlangan. Janrdıń kelip shıǵıwı, Vasiliy Vasilevich Andreevtiń birinshi professional jámáatti qalıplestiriwdegi ornı, N.P.Osipov atındaǵı orkestrdiń xalıq muzıka dástúrlerin saqlaw hám úgit-násiyatlawǵa qosqan úlesi haqqında sóz baradı.*

Gilt sózler: *rus xalıq ásbaplar orkestri, Vasiliy Andreev, Osipov atındaǵı orkestr, xalıq muzıkası.*

Аннотация: *Статья посвящена истории и развитию оркестра русских народных музыкальных инструментов. Рассматриваются происхождение жанра, роль Василия Васильевича Андреева в формировании первого профессионального коллектива, вклад оркестра имени Н.П. Осипова в сохранение и пропаганду традиций народной музыки.*

Ключевые слова: *русский оркестр народных инструментов, Василий Андреев, оркестр имени Осипова, народная музыка.*

Abstract: *This article explores the history and development of the Russian folk musical instruments orchestra. It examines the origins of the genre, Vasily Vasilyevich Andreev's role in establishing the first professional ensemble, and the N.P. Osipov Orchestra's contribution to preserving and promoting folk music traditions.*

Key words: *Russian Orchestra of Folk Instruments, Vasily Andreev, Osipov Orchestra, folk music*

Orkestr (áyyemgi grek tilinen ὀρχήστρα "orxestra", antik teatrda xor ushın maydan) - dirijyor basshılıǵında hár túrli saz ásbaplar atqaratuǵın muzıkantlar jámááti. Hár qanday orkestr quramı keminde bir orkestr toparınan ibarat boladı, ol dúzilisi jaǵınan uqsas hám dawısı biyikligi jaǵınan hár qıylı bolǵan saz ásbaplardıń turaqlı birlespesi bolıp tabıladı.¹

"Orkestr" sózi áyyemgi grek teatrında saxna aldındaǵı dóńgelek maydan - orxestra atınan kelip shıqqan. Onda hár qanday tragediya yamasa komediyaǵa qatnasatuǵın áyyemgi grek xori jaylasqan. Biraq jámáát bolıp muzıka atqarıw ideyası ádewir burın, mısalı, Áyyemgi Mısırda bolǵan. Oyanıw dáwirinde hám onnan soń XVII ásirde orxestra orkestr oyıǵına(оркестровая яма) aylanıp, onda jaylasqan muzıkantlar jámáátine de sol ata menen atalıp ketken.

Orkestrlestiriwdiń dáslepki úlgi Monteverdidiń "Orfey" partiturası bolıp, ol qırıq saz ásbabı ushın jazılǵan: Mantua gercoginiń sarayında dál sonsha muzıkant xızmet etken. XVII ásir dawamında ansámblar, ádette, tuwısqan saz ásbaplarınan quralatyǵın edi, tek ayırıqsha jaǵdaylarda ǵana hár túrli saz ásbapların birlestiriw ámelge asırılǵan. XVIII ásir baslarına kelip tarlı saz ásbapları tiykarında orkestr qalıplesti: birinshi hám ekinshi skripkalar, altler, violoncheller hám kontrabaslar. Tarlılardıń bunday quramı tolıq sesli tórt dawıslı (oktava ekilengen bas) garmoniyanı paydalanıw múmkinshiligin berdi. Orkestr basshısı bir waqıtta ózinde general bas partiyasın klavesinde (saray muzıkasın orınlawda) yamasa organda (diniy muzıkada) atqaratyǵın edi. Keyin ala orkestrge goboy, fleyta hám fagotlar qosıldı, kóbinese fleyta hám goboyda bir atqarıwshılar shertken hám bul saz ásbapları bir waqıtta jańlay almaǵan. XVIII ásirde ekinshi yarımında orkestrge klarnetler, trubalar hám urma saz ásbapları (barabanlar yamasa litavralar) qosıldı.²

Orkestr simfoniyalıq, tarlı, xalıq sazları, demli, áskeriy, estradalıq, djaz túrlerine bólinedi.

Hár qıylı mámleketlerde xalıq saz ásbaplarınan quralǵan, basqa orkestrler ushın jazılǵan shıǵarmalardı qayta islengen túrin yamasa arnawlı jazılǵan

¹ Попов С. С. Инструментоведение. — СПб.: Издательство «Лань»; Издательство «ПЛАНЕТА МУЗЫКИ», 2019. — С. 9

² Алан Кендалл. Хроника классической музыки. «Классика-XXI», М., 2007.

shıǵarmalardı atqaratuǵın orkestrler keń tarqalǵan. Mısal retinde, quramına domra hám balalayka toparları, sonday-aq gúsli, bayanlar, jaleykalar, bubenler hám basqa ásbaplar kiretuǵın rus xalıq saz ásbapları orkestrin keltiriw múmkin. Bunday orkestr dúziw ideyasın XIX ásir aqırında balalaykashı Vasiliy Andreev usınǵan edi. Ayırım jaǵdaylarda bunday orkestrge tiykarınan xalıq sazlarına kirmeytuǵın ásbaplar: fleytalar, goboylar, hár túrli qońırawlar hám kóplegen urmı saz ásbapları qosımsha kirgiziledi.

Rus xalıq saz ásbapları orkestri - kóp sanlı hám hár túrli quramnan turatuǵın muzıkalıq jámáát bolıp, onıń tiykarın domra hám balalayka shańaraqları quraydı.³

Tariyxta bunday birinshi orkestr V. V. Andreevtıń Ullı Rus orkestri bolıp, onıń birinshi saxnaǵa shıǵıwı 1888-jılı bolıp ótken. 1917-jılǵı revolyuciyanı keyin orkestrler muzıkalıq bilim beriw mákemeleri janında, mádeniyat úylerinde, koncert shólkemlerinde (filarmoniyalarda), xorlar hám ayaq oyın ansámblıleri ushın dúzile baslaydı. Repertuargá rus xalıq qosıqları hám ayaq oyınlarınıń qayta islengen variantları, hár túrli kóshirmeler (sonıń ishinde klassikalıq muzıka shıǵarmaları) hám orkestr ushın arnawlı jazılǵan shıǵarmalar (simfoniya, koncertler, syuitalar, pesalar) kiredi.

Professional jámáátlerge mısallar: Osipov atındaǵı orkestr (1919-jılı dúzilgen), Nekrasov atındaǵı orkestr (1945), "Onego" orkestri (1975), Oktyabr revolyuciyası atındaǵı muzıka ushilshesi orkestri, Novosibirsk televidenie hám radio orkestri (1927). Háwesker jámáátler: N. A. Kapishnikov mektep orkestri (1947), Lixachev⁴ atındaǵı zavod mádeniyat sarayı orkestri (1936).⁵

Orkestr quramına hár túrli quram hám sanda tómendegi rus xalıq saz ásbapları kiredi⁶ (jıldızsha menen házirgi zaman orkestrinde siyrek qollanılatuǵın saz ásbapları belgilengen)⁷:

- Domralar (bir orkestrde ádette bir túrdegi domralardan paydalanıladı)⁸

³ [Розанов, 1981](#), с. 7—9.

⁴ [Розанов, 1981](#), с. 125—129

⁵ [Пересада, 1985](#), с. 47—48

⁶ [Тихомиров, 1962](#)

⁷ [Розанов, 1981](#), с. 7—9.

⁸ [Тихомиров, 1962](#).

3-tarlı: pikkolo, kishi, mezzo-soprano*, alt, tenor*, bas, kontrabas*.

4-tarlı: pikkolo*, prima, alt, tenor, bas, kontrabas.

- Balalaykalar: prima, sekunda, alt, bas, kontrabas.
- Turaqlı gúsliler (klavishlı, tırnama*⁹), jańırağan gúsliler*.
- Garmonikalar

Tayar bayanlar, tayar-saylanbalı bayanlar*.

Orkestr garmonikalari*: soprano, alt, tenor (bariton), kontrabas.

Tembrliler*: pikkolo, fleyta, goboy, klarnet, fagot, kontrafagot, valtorna, tuba, tuba,rajok.

Xalıq*: xromka, Liven, Saratov, Bologov, Cherepovec.

- Demliler*: svirel, jaleyka, brelka, Vladimir rojogi, kugiklı.
- Urma: qońırawshalar¹⁰, nakralar*¹¹, lojki*, shıqıldaqar*¹².

Rus xalıq saz ásbaplarınan tısqarı, orkestrde simfoniyalıq orkestrdiń ayırım saz ásbapları da qollanıladı¹³:

Professional orkestrlerde

- Demli: fleyta, goboy, klarnet, tuba.
- Urma: buben, kishi baraban, litavralar, úshmúyeshlik, qońırawlar¹⁴, ksilofon¹⁵, vibrafon, orkestr qońırawları.

Háwesker orkestrlerde

Demliler: kornet, valtorna.

V.V.Andreev atındağı rus xalıq sazları orkestri - Rossiya tariyxında birinshi rus xalıq sazları orkestri, onıń tiykarın salıwshısı rus xalıq muzıkası mádeniyatınıń ataqlı reformatorı, patriot muzıkant Vasiliy Vasilovich Andreev esaplanadı. Házirde ol V.V.Andreev atındağı Mámleketlik akademiyalıq rus xalıq sazları orkestri dep

⁹ [Тихомиров, 1962](#), с. 5—8

¹⁰ [Розанов, 1981](#), с. 7—9.

¹¹ [Розанов, 1981](#), с. 90.

¹² [Тихомиров, 1962](#), с. 5—8

¹³ [Розанов, 1981](#), с. 90.

¹⁴ [Нюрнберг М.В. Колокольчики](#) // Симфонический оркестр и его инструменты. — Л.-М.: МузГиз, 1950. — С. 108. — 152 с.

¹⁵ [Розанов, 1981](#), с. 7—9.

ataladı. 1888-jıldan 1918-jılğa shekem bolğan birinshi basqış "Andreevskiy" dep atalğan bolıp, onıń tiykarın salıwshısı orkestr basshısı bolğan. Bul rawajlanıw dáwiri, orkestrdiń biyǵarez hám tolıqlay muzıkalıq topar sıpatında maqullanıwı, rus muzıka mádeniyatında áhmiyetli waqıya boldı. V.V.Andreev orkestri óziniń rawajlanıwınıń basında "balalayka atqarıwdı súyiwshiler ortalıǵı" edi. Dógerektiń birinshi atqarıw waqtındaǵı quramı bular: F. Rennie, A. Solovey, A. Porigorn, A. Volkov, N. Stiber, A. Elman, V. Andeev, D. Fedorov, V.Panchenkolar. V.V.Andeev gruppası 1896-jılı gúz máwsiminde "Ullı rus orkestri" dep atala baslağan hám orkestr toparı 14 muzıkanttıń ibarat bolğan. Bular:

- Balalayka trebl - N. V. Chorokov.
- Balalayka prima - V. V. Andeev, V. A. Lidin, V. B. Lengren.
- Balalayka ekinshi - N. P. Fomin, N. M. Bartolomey.
- Balalayka alt - A. V. Porigorn.
- Balalayka bas - A. S. Shevelev, V. A. Veselago.
- Balalayka Konrtabas - V. T. Nasonov, A. S. Martinov.
- Gusliy - N. I. Privalov.
- Domra - D. M. Pijov.
- Domra alt - P. P. Karkin (negizgi atı Karkiyainen).

Usı dáwirdiń tiykarǵı waqıyalarınan biri 1913-jılı 2-aprelde Mariinskiy teatrında ótkerilgen, orkestrdiń 25 jıllıǵı múnásibeti menen berilgen koncert bolıp esaplanadı. Onda kóplegen joqarı mártebeli miymanlar, olar arasında Mámleket Duması deputatı, sonıń menen birge imperator Nikolay II niń ózi shanaraǵı menen qatnasqan edi. Onıń dostı hám kásiplesi Fyodr Shalyapın usı koncertten keyin V. V. Andeevqa sonday dep múrátat etken edi:

"Húrmetli Vasilliy Vasilyevich! Siz miyriman, pútkil júregińiz benen balalaykanı esittińiz. Sizdiń ǵamxorlıǵıńızdan, súyispenshiligińizden ol óziniń gózzallıǵı menen pútkil bir dúnyanı iyelegen ájayıp rus gózzalına aylandı".

V. V. Andreev sud másláhátshisi lawazımın aladı. Bir jıl ótkennen keyin 1914-jılı mart ayınan baslap orkestr "Ullı Rus imperatorı orkestri" ne aylandı hám V. V. Andeev "Imperator mırzanıń solisti" lawazımına erisedi.

(1918-1941-jıllar aralıǵı yaǵnıy ekinshi basqısh) 1918-jılı V. V. Andreev qaytıw bolǵannan keyin baslanıp "Ullı watandarlıq urısı" baslanıwına shekem dawam etti. Bul dáwirdiń eń úlken jetiskenlikleriniń biri Leningrad filarmoniyasındaǵı orkestrdiń jumısları boldı.

(1941-1980-jıllar yaǵnıy úshinshi basqısh). Urıs hám urıstan keyingi jıllarda orkestrdiń barlıǵın qamtıp aladı. Kollektivtiń kórkem jaqtan ósiwi, onıń tanıqlı solistler hám dirijyorlar, Leningrad kompozitorları menen sherikligin dawam etip atır. Bul orkestrge 1986-jılǵa shekem kóplegen muzıka wákılleri basshı boldı. Sanap ótsek:

- 1888-1918-jıllar aralıǵı Andreev Vasiliy Vasilevich (1861-1918).
- 1918-1919-jıllar aralıǵı Fomin Nikolay Petrovich (1869-1943).
- 1919-1934-jıllar aralıǵı Niman Fedor Avgustovich (1860-1936).
- 1936-1937-jıllar aralıǵı Griukorov Eduard Petrovich (1907-1982).
- 1941-1945-jıllar aralıǵı Eliasberg Karl Ilyich (1907-1978).
- 1945-1948-jıllar aralıǵı Selickiy Nikolay Modestovich.
- 1948-1951-jıllar aralıǵı Sergey Vitalevich Elcin (1897-1970).
- 1951-1955-jıllar aralıǵı Mixaylov Avenir Vasilevich (1914-1983).
- 1951-1955-jıllar aralıǵı Nechevorenko Pavel Ivanovich (1916-2009).
- 1955-1958-jıllar aralıǵı Aleksandrov Anatoliy Yakovlevich (1916-1980).
- 1959-1971-jıllar aralıǵı Doniya Giyorgi Anatolevich (1914-1976).
- 1973-1975-jıllar aralıǵı V. V. Kalentev.
- 1977-1984-jıllar aralıǵı V. P. Popov
- 1985-1986-jıllar aralıǵı Martyanov Ravil Enverovich (1946-2004).
- 1986-jıldan baslap bolsa Xoxlov Dmitriy Dmitrievich (1946).

N. P. Osipov atındaǵı Rossiya milliy akademiyalıq xalıq sazları orkestri.

N. P. Osipov atındaǵı Rossiya milliy akademiyalıq xalıq sazları orkestri Rossiyadaǵı eń áyyemgi orkestrlerdiń biri bolıp, 1919-jılı balalaykashı B. S. Troyanovskiy hám aǵalı-inili Alekseevler tárepinen 1-armiya awır artilleriya brigadasında arnawlı maqsetlerde shólkemlestirilgen. 1919-jıl yanvar ayında Troyanovskiy Moskvaǵa

kóship ótken. V. V. Andreev orkestriniń aldınǵı aǵzası bolǵan P. I. Alekseev Sergey menen ushırasadı. Jaǵdaydı óz ara sóyleskennen soń, olar Lyubimov tendenciyasına qarsı gúresiw ushın Andreevskiy etedi.

Orkestrdiń birinshi atqarıwı 1919-jılı 15-iyunda Alekseevskiy xalıq úyi saxnasında bolıp ótedi. Kóp uzamay, sol jıldıń 7-avgustında Alekseevskiy orkestriniń jáne altı muzıkanı P. I. Alekseev penen birge Petrogradtan Moskvaǵa keldi: V. Sinicin, V. Liflyand, N. Kutsar, A. Andryuxin, N. Kuperoinen hámde G. Paxorukov. Moskva professional rus xalıq sazları orkestri quramına Moskva muzıkantları: Y. Ivanovich, P. Klimov, S. Sobolev, A. Ilyixin, M. Shtayn, S. Nikolin, A. Kruchinin, hámde N. Vertuxin kirdi. Orkestr muzıkantları dáslep Qızıl armiya qatarına qabıl etilgen, sebebi ol artilleriya bólimi qasında qurılǵan. Orkestrge 1939-jılǵa shekem basshılıq etken P.I. Alekseevqa tapsırıladı. 1920-jılı Xalıq Aǵartıw Komissarlıǵı orkestrge Lyubov orkestri menen birdey jumıs sharayatın jaratıp, támiyinlewge qarar qabıl etedi. Nátiyjede bul toparlama 1921-jılı Qızıl armiya qatarınan demobilizaciya qılınǵannan soń, quramı 30 atqarıwshıǵa kóbeyiwi menen bas siyasiy aǵartıw sistemasına kirgizildi. Soń olardıń sanı 80 atqarıwshıǵa jetedi. 1930-jılı fevral ayında orkestr barlıq birlespe radio komiteti quramına kirgiziledi. 1939-jılı may ayınan baslap orkestrdiń kórkemlik jaqtan basshısı lawazımın N. S. Golovanov iyeleydi, biraq negizinde ulıwma basshılıq funkciyaları P. I. Alekseevqa qaldı, sebebi bir waqıttıń ózinde Golovanov SSSR orkestriniń kórkemlik jaqtan basshısı etip tayınlanǵan edi hám kóbinese simfoniyalıq orkestr menen atqaratuǵın edi. 1939-jıldıń aqırına kelip Golovanovtıń ketiwi menen orkestrdiń kórkemlik jaqtan basshısı lawazımına 1940-jılı may ayında Nikolay Petrovich Osipov tayınlanadı. Onıń qanatı astında orkestrdi uzaq waqıttan berli reformalaw ámelge asırıldı. Ol óziniń birinshi kúnlerinen-aq orkestrdi rus xalıq sazları menen bayıttı. Orkestrdiń koncert ámeliyatında birinshi márte jeke atqarıwshılar sıpatında xalıq sazları qollanıla basladı: Balalayka hám domralardan keyin, akkordeon, úgili duetler hám toparlardıń unisonları.

Rus xalıq saz-ásbapları orkestriniń rawajlanıwı - bul tek ǵana milliy muzıka tariyxındaǵı basqısh emes, al millettıń mádeniy qalıplesiwiniń áhmiyetli bólegi bolıp

esaplanadı. XIX ásirdegi dáslepki tájiriybelerden XX ásirde akademiyalıq tán alınıwına shekem bul janr qıyın, biraq jarqın joldı basıp ótti. Ásirese, Vasiliy Vasilevich Andreev basshılıgında birinshi orkestrdiń dúziliwin áhmiyetli waqıya dep esaplaw múmkin. Ol tek ǵana xalıq saz ásbaplarında oynawdı qayta tiklep hám sistemalastırıp qoymastan, rus muzıka turmısında jańa bet ashtı, onda balalayka, domra hám bayan tolıq huqıqlı koncert ásbapları sıpatında jańlaǵan edi.

Andreev dástúriy saz ásbapları tek ǵana folklordıń elementi emes, al professional muzıkalıq dóretiwshilik ushın da tiykar bola alatuǵının dálilley aldı. Onıń ideyaları keyingi áwlad sazendeleriniń jumısında rawajlanıp, dawam ettirildi. Olardıń arasında N.P.Osipov atındaǵı orkestr ayrıqsha orınǵa iye bolıp, dástúrdi qásterlep saqlawdı joqarı dárejedegi atqarıwshılıq kórkem óneri menen baylanıstırǵan. Osipov orkestri xalıq muzıkasınıń eń jaqsı úlgerin saqlap qalıw menen birge, onı kompozitorlar, solistler hám dirijyorlar menen birgelikte bayıtıp bardı.

Búgingi kúnde xalıq sazları orkestrleri belsendi túrde rawajlanıp barmaqta. Olardıń repertuarında xalıq oyunları hám folklordı qayta islengen variantları menen birge házirgi zaman avtorlardıń original shıǵarmaları da bar. Olar eń jaqsı koncert maydanlarında óner kórsetpekte, xalıqaralıq festivallarda qatnaspaqta, klassikadan djazǵa shekemgi basqa janrlar menen birge islespekte. Solay etip, xalıq orkestri ótmish penen tıǵız baylanıstı saqlap, búgingi kúnde de áhmiyetin joǵaltpaǵan.

Bunday orkestrlerdiń mádeniy ózgeshelikti qalıplestiriwdegi ornın asırıp bahalaw qıyın. Olar áwladlar, xalıq dástúri hám házirgi zaman muzıka mádeniyatı arasındaǵı baylanıstırıwshı buwın bolıp xızmet etedi. Andreev, Osipov sıyaqlı iskerlerdiń miynetleri arqasında biz tek ǵana ótmishte xalıq muzıkası qanday jańlaǵanın bilip qoymastan, onı ulıwma tariyxımızdıń áhmiyetli hám ruwlandırıwshı bólegi sıpatında qabıl etiwdi dawam etpektemiz.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Gúlmariyam K. et al. MÁDENIYAT TARAWINIŃ RAWAJLANIINDA BALALAR MUZIKA MEKTEBINIŃ TUTQAN ORNI //ОБРАЗОВАНИЕ

НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 5. – С. 96-101.

2. Gúlxumar D., Gúlmariyam K. BAQSISHILIQ ÓNERINIŇ RAWAJLANIWI HÁM DÁSLEPKI BAQSISHILIQ MEKTEPLERI. – 2024.

3. Gulmaryam K., Ğaziynexan D. SHOMANAY RAYONI JUMABAY JIRAW BAZAROV ATINDAĞI 13-SANLI BALALAR MUZIKA HÁM KÓRKEM ÓNER MEKTEBI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 6. – С. 75-78.

4. Niyazbaeva A., Kamalova G. ÓZBEKISTON XALQ BAXSHISI QALLIEV TEŇELBAY GENJEBAEVICH IJODI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 22-24.

5. Gulxumar D., Gulmaryam K. BASHEROV DYNASTY //World scientific research journal. – 2023. – Т. 22. – №. 2. – С. 26-31.

6. Dauletyarova G., Kamalova G. A LOOK AT THE WORK OF TEACHER POLATBAY QURBANAZAROV //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 283-288.

7. Segizbaeva G., Kamalova G. J. CHARSEMOVTIŇ DÓRETIWSHILIGINDE SAHNA HÁM KINO MUZIKASI //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 289-294.

8. Gúlmariyam K. et al. MÁDENIYAT TARAWINIŇ RAWAJLANIINDA BALALAR MUZIKA MEKTEBINIŇ TUTQAN ORNI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 5. – С. 96-101.